

Hicrî II. Asır Muhaddis ve Fakihlerinden Leys b. Sa'd, İlmî Kişiliği ve Eserleri

Dr. Hasan CİRİT*

Abstract

Abu al-Hâris al-Lays b. Sa'd b. Abdurrahman al-Fahmî who lived in Egypt between the years 94-175 (712-791), was one of the leading scholar of traditions and jurisprudence (muhaddith and faqih) of his period. This period, which comprises the second term of Umayyads and the formative period of Abbasids, bears the characteristics of the tabiin and tebe-i tabiin. Lays b. Sa'd who was considered from tebe-i tabiin, lived in the era witnessed not only religious and political disagreements but also the collection and classification of hadiths. Al-Lays b. Sa'd was a reliable narrator and a supporter of Hadith writing, and at the same time he was one of the independent jurists who constitute the first category. Al-Lays b. Sa'd, who had also a school called after himself, wrote books on hadith, fiqh and history. His views and juridical opinions are often found in books deal with substantive law (furû al-fiqh).

Giriş

Hicrî II.(VIII.) asırda Mısır'da yaşayan muhaddis ve fakih imamların en önde gelenlerinden birisi hiç şüphesiz Leys b. Sa'd'dır. Onun hayatı ve ilmî kişiliğini tetkike geçmeden önce, İslâmiyet'in Mısır'da yayılması ve özellikle Leys b. Sa'd'ın yaşadığı dönemde İslâm coğrafyasının siyâsî, sosyal, kültürel ve ilmî yapısına kısaca temas etmek, Leys'in ilmî kimliğini daha objektif bir şekilde ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

Çok eski bir kültür ve medeniyet merkezi olan Mısır'ın müslümanlar tarafından fethi Hz. Ömer döneminde Amr b. el-Âs (ö.43/663) komutasında, gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren Mısır bölgesi İslâm'ın, dînî, siyâsî ilmî ve fikrî inkişaf merkezlerinden birisi haline gelmiş ve bu konumunu uzun süre muhafaza etmiştir¹.

Mısır'ın müslümanlar tarafından feth edilmesiyle, diğer bölgelere olduğu gibi, buraya da değişik zamanlarda ve çeşitli vesilelerle pek çok sahâbî gelip yerleşmiş ve İslâm dininin öğretilmesi ve yayılmasında etkili hizmetler görmüşlerdir. Nitekim İmam Süyûtî, sahâbeden Mısır'a gelenlerin sayısının 350'ye ulaştığını

* M. Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilin: Dalı

¹ H.C. Becker, "Mısır", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1940-88, VIII, 218; Mısır'ın fethi ile ilgili geniş bilgi için bk. Abdurrahman b. Abdullah b. Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve ahbârühâ*, Leiden, ts., s. 55-84.

kaydederek bunlar hakkında tanıtıcı bilgiler vermektedir². Fetih ordusuyla Mısır'a giren Zübeyr b. el-Avvâm, Ubâde b. es-Sâmit, Mesleme b. el-Muhalled Mikdad b. el-Eved'in yanısıra, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Muâviye b. Hudeyc, Hârice b. Huzâfe, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Muâz b. Enes el-Cühenî, Ziyâd b. Hâris es-Sudât ashabdan Mısır'a gelip yerleşenlerden sadece bir kaçıdır³.

Ashâbdan Mısır'a yerleşenlerin en şöhretlisi, Abdullah b. Amr'dır⁴. Fetih ordusunda da yer alan ve babası Amr b. el-Âs'ın, Mısır'a vâli tayin edilmesi üzerine⁵ bu ülkeye gelip yerleşen Abdullah b. Amr, Hz. Peygamberden pek çok hadis dinlemesinin yanında, duyduğu hadisleri yazmasıyla da bilinmektedir⁶.

"Gerçek mümessili Abdullah b. Amr'dır" diyebileceğimiz Mısır medresesinde diğer sahabîlerin de himmet ve gayretleriyle tâbiîn ve tebei tâbiîn neslinden pek çok muhaddis ve fakih yetişmiştir⁷. Sahâbeden sonra Mısır'da yetişen tâbiîn âlimlerinin başında Yezid b. Ebî Habib gelmektedir⁸. Tebei tâbiîn neslinden olan Leys b. Sa'd ise, Yezid b. Ebî Habib'in tanınmış talebelerinden ve döneminde Mısır'ın önde gelen muhaddis ve fakihlerindendir⁹.

Leys b. Sa'd siyasî tarih itibarıyla, Emevîler'in ikinci devresi ile Abbâsîler'in kuruluş ve gelişme yıllarını içine alan bir dönemde (712-791) yaşamıştır. Büyük ölçüde tâbiîn ve tebei tâbiîn neslinin hüküm sürdüğü bu devre siyasî ve dinî ihtilâfların yanısıra, İslâmî ilimler tarihi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Hadis tarihi açısından, bir taraftan hadis uydurma faaliyetlerine karşı müslümanlara özgü isnad sistemi geliştirilirken, diğer taraftan hadislerin korunması ve daha sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmasını sağlamak için

² Celâleddin es-Süyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kahire* (nşr. Muhammed Ebül-Fazl), Kahire 1387/1967, I, 166-354.

³ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, s. 248 vd.; Muhammed b. Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri ulemâi'l-emsâr*, Kahire 1379/1959, s. 55-57; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut 1400/1980, s. 193.

⁴ Hayatı hakkında bk. Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1398/1978, VII, 494-96.; Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1992, s. 286-87; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, Beyrut, ts., II, 351-52; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1977, s. 44-48; M.Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. el-Âs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, 85-86.

⁵ Ebû Ömer Muhammed el-Kindî, *Kitâbü'l-Vulât ve kitâbü'l-kudât* (nşr. Rhuvon Guest), ts., s. 7-34

⁶ Nitekim Ebû Hüreyre, en fazla hadis bilen kimsenin, Abdullah b. Amr hariç, kendisi olduğunu, zira Abdullah'ın yazdığını, kendisinin ise yazmadığını belirtmektedir. Bu konudaki bilgiler için bk. Buhârî, İlim, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 192, 207; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 366-68.

⁷ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, Kahire 1987, s. 189-192; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 96-97.

⁸ bk. İbn Hibbân, *Kitâbu meşâhîri ulemâi'l-emsâr*, s. 122.

⁹ bk. İbn Hibbân, *a.g.e.*, s. 191.

hadislerin ezberlenmesi, yazıya geçirilmesi ve bir araya toplanması (tedvîn) gibi faaliyetlerin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir¹⁰. Yine bu devrede Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz (717-720) tarafından resmen başlatılan “hadislerin tedvîni” hareketi gelişerek devam etmiş, Abbâsîler’in ilk yıllarından itibaren belli başlı İslâm ilim merkezlerinde tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır¹¹. Hicrî II.(VIII.) asrın ilk yarısından itibaren, hadislerin konularına göre tasnif edildiği câmi’ türü eserlerin yanısıra, aynı asrın sonlarında sahâbî râviler esas alınarak yazılmış ‘müsned’ türü eserlerin telif edildiği de dikkat çekmektedir¹².

Öte yandan Ebû Hanîfe (ö.150/767), Mâlik b. Enes (ö.179/795), Şâfiî (ö.204/819) gibi mezhep imamlarının yaşadığı, Fıkh’ın gelişme ve olgunluk çağı diye nitelendirilen bir dönemde¹³ yaşayan Leys b. Sa’d, re’ye ve kıyası inkâr etmeyle beraber ona nadiren başvuran, hadislerle birlikte, sahâbe ve tâbiîn fetvalarını da hüccet telakki eden, meseleler üzerinde vukuundan önce fetva ve hüküm vermeyen, hiç bir re’yi hadise ve esere tercih etmeyen mu’tedil eserciler¹⁴ ya da hadisçiler¹⁵ arasında yer almaktadır¹⁶.

Kısaca belirtmek gerekirse Leys b. Sa’d, büyük ölçüde tâbiîn ve tebei tâbiîn neslinin hüküm sürdüğü, hadis ve fıkhın tedvin edildiği, tasnif faaliyetlerinin hız kazandığı¹⁷ bir devirde yaşamıştır.

A. Leys b. Sa’d

1. İsmi ve Nesebi

Hayatı ve ilmî kişiliğini ele aldığımız Leys’in, isim ve nesebi kaynaklarda şöyle geçmektedir: Ebû'l-Hâris el-Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmî el-Mısri¹⁸.

¹⁰ Bu konularda daha geniş bilgi için bk. Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisîn*, Kahire, ts., s. 119 vd.; Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsî'l-Arabî* (trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebû'l-Fadl), Kahire 1977, I, 87-92.

¹¹ İlk musannifler ve eserleri hakkında bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 609 vd.; Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 37-46.

¹² bk. Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâs*, II, 89 vd.; a.mlf., *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 11 vd.

¹³ Fıkhın geçirdiği devrelerle ilgili olarak bk., Muhammed Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihi* (trc. Haydar Hatiboğlu), İstanbul 1974, s. 170 vd.; M.Yusuf Mûsâ, *Fıkh-ı İslâm Tarihi* (trc. Ahmed Meylânî), İstanbul 1973, s. 189 vd.; Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1992, s. 55, 109, 169,

¹⁴ Karaman, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 505-6.

¹⁶ Mutedil eserci veya hadiscilerin mümeyyiz vasıfları hakkında bk., Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, İstanbul 1996, s. 103.

¹⁷ Hicrî I.(VII.) asrın ortalarına doğru İslâm coğrafyasındaki tedvin ve tasnif faaliyetleri için bk. Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut, ts., s. 261.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517; Buhârî, *Kitâbü't-Târîhi'l-kebir*, Beyrut, ts., VII, 246; Ya'kub b. Süfyân el-Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medîne 1410, II, 442;

Leys b. Sa'd'dan bahseden bütün kaynaklar, "el-Fehmî" nisbesinde birleşmektedirler. Leys, Kays b. Rufââ'nın azatlı kölesidir. Kays ise, Mısır emirlerinden Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir el-Fehmî'nin (ö.127/745) mevlâsıdır¹⁹. Hâlid b. Sâbit b. Zâin el-Fehmî'nin azatlısı olduğunu söyleyenler de vardır²⁰.

Aslında İrân'lı bir aileye mensup olan Leys b. Sa'd, doğup büyüdüğü ve yaşadığı yer olan Mısır'a nisbetle "el-Mısrî" diye de anılmaktadır²¹.

2. Doğumu ve Ailesi

Leys b. Sa'd'ın doğduğu tarih ihtilafli olmakla birlikte, kaynakların büyük çoğunluğu, onun hicrî 94 (712) yılında doğmuş olduğunu kaydetmektedir²². Bazı kaynaklarda hicrî 92²³, 93²⁴ ve hatta 124²⁵ tarihlerine yer verilirken, İbn Sa'd, Leys'in hicrî 93 ya da 94 yılında Emevî hükümdarlarından Velîd b. Abdülmelik'in hilâfeti döneminde (705-715) doğduğunu belirtmektedir²⁶. Bizzat Leys'in "94 hicrî yılının Şaban ayında doğdum" demesi²⁷ bu tarihe kesinlik kazandırmaya yeterlidir.

Leys b. Sa'd'ın, Kahire'nin kuzeyinde ve Kahire'ye üç fersah uzaklıkta "Kalkaşende" denilen bir köyde doğduğunu belirtilmektedir²⁸. Leys'in doğduğu yer

---

İbn Ebî Hâtım, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952, VII, 179; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., XIII, 3; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâ'i'z-zamân* (nşr. İhsân Abbas), Beyrut 1968-1972, IV, 127; Zehebî, *Siyerü a'lâm'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût v. dğr.), Beyrut 1406/1986, VIII, 137; a. mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, ts., I, 224; Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Kahire 1388/1978, II, 720; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1968, VIII, 459; Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücâmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 1383/1963, II, 82; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 301; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (nşr. Zühayr Fethullah), Beyrut 1984, V, 248.

¹⁹ Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut 1400/1980, IX, 353; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 127.

²⁰ Hatîb, *Târîh*, XIII, 3; Zehebî, *Siyer*, VIII, 137.

²¹ Buhârî, *Târîh*, VII, 246; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, VII, 179; Zehebî, *Tezkire*, I, 224.

²² Buhârî, *Târîh*, VII, 246; İbn Hibbân, *Kitâbü Meşâhîri ulemâ*, s. 191; Hatîb, *Târîh*, XIII, 6; İbn Tağrıberdî, *en-Nücâm*, II, 82; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire 1351-58/1932-39, X, 166; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 464; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 301; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 248.

²³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cem'ül-müellifîn*, Beyrut, ts., VIII, 162.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Sifatü's-safve* (nşr. İbrahim Ramazan-Saîd el-Lahhâm), I-IV, Beyrut 1409/1989, IV, 309.

²⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 353.

²⁶ *et-Tabakât*, VII, 517.

²⁷ Fesevî, *Târîh*, I, 167; Hatîb, *Târîh*, XIII, 6; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 128; Kureşî, *el-Cevâhir*, II, 721; Zehebî, *Siyer*, VIII, 137.

²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 128; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 301; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 248.

bazı kaynaklarda "Karkaşende" şeklinde zikrediliyorsa da²⁹ bu konuda bir değerlendirme yapan el-Kalkaşendî (ö.821/1418), kendisinin de mensup olduğu bu köyün isminin, halk arasında "Karkaşende" şeklinde telaffuz edildiğini ancak, doğrusunun "Kalkaşende" olduğunu ve Mısır resmî kayıtlarının da bunu doğruladığını belirtmektedir³⁰. Leys b. Sa'd'ın doğduğu bu yerleşim merkezi, şu anda Mısır'ın Kalyûbiyye vilayeti sınırları içerisinde yer almaktadır.

Leys b. Sa'd'ın ailesinin, ne sebeple olduğu bilinmemekle birlikte İran'ın İsfahan bölgesinden gelip Mısır'a yerleştiği kaynaklarda yer almakta³¹ Leys'in, İran asıllı olduklarını söylemesi de bu bilgiyi doğrulamaktadır³². Kısaca; yukarıdaki bilgilerden, Leys b. Sa'd'ın 94 (712) senesinde Kahire'de, Kalkaşende denilen bir yerde doğduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Leys b. Sa'd'ın oğlu Şu'ayb (ö.199/815), güvenilir hadis râvilerinden olup, babasından ve daha başka alimlerden hadis rivayet etmiştir. Nitekim Kütüb-i Sitte müelliflerinden İmam Müslim (ö.261/847), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Nesâî (ö. 303/915) onun rivayetlerine yer vermişlerdir³³. Yine Şu'ayb b. Leys'in oğlu olan Abdülmelik de (ö.248/862) aynı şekilde güvenilir hadis râvilerindendir³⁴.

3. Meziyetleri

Leys b. Sa'd'dan bahseden bütün kaynaklar onun ilim ve irfanının yanında, diğer bazı üstün vasıflarına da yer vermektedir. Bir fikir vermesi açısından, bu özellikleri iki başlık altında ele alıp incelemek mümkündür.

a) Zenginlik ve cömertliği

Kaynaklarda Leys'in yıllık gelirinin 50 bin³⁵ ile 80 bin dinar³⁶ arasında, günün şartlarına göre oldukça yüksek bir meblağa ulaşmasına rağmen, onun çok

²⁹ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts., IV, 327; Hatîb, *Târîh*, XIII, 3; Zehebî, *Siyer*, VIII, 137; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 166.

³⁰ Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, Kahire 1383/1963, III, 399.

³¹ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 327; Hatîb, *Târîh*, XIII, 3; Zehebî, *Tezkire*, I, 224; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 459.

³² Bu konudaki bilgiler için bk. Hatîb, *Târîh*, XIII, 6.

³³ Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-kütüb's-sitte* (nşr. Lecne mine'l-ulemâ), Beyrut 1403/1983, II, 12.

³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 184.

³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, IV, 313.

³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 130; Zehebî, *el-İber fi haber-i men gaber*, Beyrut 1405/1985, I, 206; a. mlf., *el-Kâşif*, III, 13.

fazla tasadduk etmesinden dolayı, zekât vermekle mükellef olmadığı³⁷ hatta, zaman zaman borçlandığının bile olduğu nakledilmektedir³⁸.

Leys b. Sa'd'ın zenginlik ve cömertliği ile ilgili olarak, onun talebelerinden Ebû Recâ Kuteybe b. Saîd (ö.240/854): "Leys'in İskenderiye sahilinde üç teknesi bulunmakta idi. Bunlardan birisinde onun mutfağı, diğerinde çoluk-çocuğu, bir diğerinde ise yemekli yataklı misâfirleri bulunurdu"³⁹ demektedir. Abdullah b. Sâlih (ö.223/837) ise; Leys b. Sa'd ile yirmi yıllık çok yakın arkadaşlığı olduğunu, bu süre içerisinde onu insanlardan ayrı olarak bir şey yiyip içerken görmediğini belirtmektedir⁴⁰.

Öte yandan Leys'in âlim şahsiyetlere de, önemli miktarda maddi yardımda bulunduğu zikredilmektedir. Nitekim Abdullah b. Vehb (ö.197/813); Leys'in her yıl, Medine'de yaşayan İmam Mâlik'e (ö.179/795), yüz dinar gönderdiğini, bir defasında da, İmam Mâlik, Leys b. Sa'd'a mektup yazarak, borçlu olduğunu bildirmiş, bunun üzerine Leys'in, hemen İmam Mâlik'e beş yüz dinar gönderdiğini haber vermektedir⁴¹. Ayrıca Leys'in, Mısır'lı muhaddislerden Abdullah b. Lehia'nın (ö.174/790) evi yandığında, ona bin dinar; yine dönemin tanınmış vâizlerinden Mansûr b. Ammâr'a (ö.225/840) binlerce dinar yardımda bulunduğu kaydedilmektedir⁴². Bu arada Leys b. Sa'd'ın, kendisini ziyarete gelenlere büyük bir ilgi göstererek evine kabul ettiği, onlara ailesinin bir ferdi gibi davrandığı ve daha da önemlisi, ayrılacakları zaman yol azıklarını fazlasıyla karşılayarak onları uğurladığı kaynaklarda yer almaktadır⁴³.

b) Ahlak ve faziletleri

Leys b. Sa'd'ın ahlâk ve faziletleri ile ilgili olarak, önde gelen talebelerinden, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr (ö.231/846); "Leys'den daha faziletli birisini görmedim. O, Arapça'nın inceliklerine vâkîf, ilmiyle âmil, güzel Kur'ân-ı Kerîm okuyan, pek çok hadis ve şiiir bilen, ilmî müzâkeresi hoş bir zâttı" demektedir⁴⁴.

³⁷ Hatîb, *Târîh*, XIII, 8; Zehebî, *Tezkîre*, I, 225.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, IV, 313.

³⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiya*, Beyrut, ts., VII, 320; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 131; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 462.

⁴⁰ Hatîb, *Târîh*, XIII, 9; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 463.

⁴¹ Hatîb, *a.g.e.*, XIII, 7; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 321; Zehebî, *Tezkîre*, I, 226.

⁴² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 321; Hatîb, *Târîh*, XIII, 72; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, IV, 312; Zehebî, *Tezkîre*, I, 225.

⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri ulemâ*, s. 191. Leys b. Sa'd'ın zenginlik ve cömertliği ile ilgili daha geniş bilgiler için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 321 vd.; Hatîb, *Târîh*, XIII, 8-9.

⁴⁴ Hatîb, *Târîh*, XIII, 6; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 130; Zehebî, *göst. yer.*; Abdülhay b. Ahmed b. el-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Kahire 1350-1351, I, 285.

Diğer taraftan, Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775), Leys b. Sa'd'a Mısır kadılığını teklif etmiştir. Leys ise Mevâlî'den olduğu gerekçesiyle bu teklifi kabul etmemiş, bunun üzerine Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr; Leys'in bu göreve ehil fakat istekli olmadığını söylemiştir⁴⁵. Bir defasında da Halife Mansûr, Leys'e hitaben; "akıl ve düşüncelerin hoşuma gidiyor, Allah senin gibi değerli kimseleri tebaamdan eksik etmesin" demek suretiyle onun fazilet ve büyüklüğünü takdir etmiştir⁴⁶.

Bu arada Leys b. Sa'd, kendisine tevdi edilen kadılık ve valilik gibi idarî görevleri kabul etmemekle birlikte, sosyal konumu itibarıyla, onun söz konusu yöneticilerden daha yüksek bir mevkie sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim her hangi bir eksiklik ya da kusurunu gördüğü idarecilerin azl edilmeleri için halifeye baş vurduğu ve bu isteğinin derhal yerine getirildiği, ayrıca Mısır'daki idarecilerin, önemli konularda ona danıştıkları belirtilmektedir⁴⁷. Kısaca Leys b. Sa'd'ın, devrinde Mısır'ın en saygın âlimlerinden, cömert ve misafirperver, akıllı ve faziletli bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır⁴⁸.

4. Ölümü

İbn Sa'd, Leys'in, Halife Mehdî'nin hilâfeti (775-785) döneminde 165 (782) senesinde öldüğünü kaydetmekte ise de⁴⁹, konuyla ilgili baş vurduğumuz kaynakların hemen tamamı, onun 175 (791) yılında, 81 yaşında Mısır'da vefat ettiğinde birleşmektedirler⁵⁰.

Ölümü Şaban ayının on beşinci gecesi vuku bulmuş, cenazesi cuma günü Kahire'de "Küçük Karâfe" denilen mezarlıkta defnedilmiştir. Cenaze namazı, dönemin Mısır Valisi Mûsâ b. İsâ el-Hâşimî tarafından kıldırılmıştır⁵¹. Leys'in kabri, halen Kahire'de eski Mısır denilen meyvide kendi adıyla bilinen mescidde ziyarete açık bulunmaktadır.

⁴⁵ Hatîb, *Târîh*, XIII, 5; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 129; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 285.

⁴⁶ Zehebî, *el-İber*, I, 206.

⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 180; Zehebî, *Siyer*, VIII, 151.

⁴⁸ Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 180; İbn Tağriberdî, *en-Nücüm*, II, 82.

⁴⁹ *et-Tabakât*, VII, 517.

⁵⁰ Buhârî, *Târîh*, VII, 246; Halife b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Riyad 1402/1982, II, 763; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 506; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 191; Yahyâ b. Şeref en-Nevevî *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât* (nşr. F. Wüstenfeld), Beyrut, ts., II, 74; Zehebî, *el-İber*, I, 206; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 464; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 285; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 248.

⁵¹ Fesevî, *Târîh*, I, 166, II, 444; Hatîb, *Târîh*, XIII, 14; Sem'ânî, *Ensâb*, IX, 353; Kureşî, *el-Cevâhîr*, II, 721.

B. İlmî Kişiliği

Kaynaklarda "el-İmâmü'l-hâfız, şeyhü'l-İslâm, âlimü'd-diyâri'l-Mısır fi'l-fikh ve'l-hadis⁵²" gibi vasıflarla anılan Leys b. Sa'd'ın, günlük programını talebelerinden Eşheb b. Abdülaziz (ö.204/819) şöyle anlatır: "Leys her gün dört ayrı insan grubuyla bir araya gelmekte idi. Bunlardan idareciler, kendisiyle istişare eder, fikrini sorarlar; hadis talebelerine hocalık yapar; fetva makamında bulunur ve her türlü ihtiyaç sahipleri ile ilgilenecek onlara yardımcı olurdu⁵³". İmam Nevevî (ö.676/1505), âlimlerin, Leys b. Sa'd'ın imamlığı, hadis ve fıkıh ilmindeki üstünlüğünde ittifak ettiklerini kaydetmektedir⁵⁴. İmam Süyûtî ise, Leys b. Sa'd'ı, Mısır'da Kütüb-i Sitte müelliflerinin kendilerinden hadis aldığı etbâü't-tâbiîn bölümünde zikrederken, aynı zamanda ona, müctehid imamlar kısmında da yer vermiştir⁵⁵. Bu durum Leys b. Sa'd'ın muhaddis ve fakih oluşu hususunda önemli bir delil teşkil etmektedir. İleride de görüleceği üzere, Leys b. Sa'd hadis ve fıkıh ilimlerinin yanı sıra tarih sahasında da temayüz etmiş, dönemin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Nitekim kaynaklarda kendisine nisbet edilen ilmî ünvanlar, fikir, düşünce ve icihadları ile geriye bıraktığı eserler bunu göstermektedir.

Biz bu başlık altında öncelikle Leys b. Sa'd'ın, tahsil hayatının ilk yıllarını, ilmî seyahatlerini, hoca ve talebelerini ele alıp daha sonra da, hadis ve fıkıh ilmindeki yerini ayrı başlıklar halinde tetkik etmeye çalışacağız.

1. İlk Tahsili

Leys b. Sa'd'ın tahsil hayatının ilk yıllarına ait kaynaklarda kesin bilgiler yer almamaktadır. Ancak Leys'in, sahabîlerden sonra Mısır medresesinde yetişen büyük fakih ve muhaddis Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö.128/746), önde gelen talebelerinden biri olduğu ve onun ders halkasında yetiştiği belirtilmektedir⁵⁶. Nitekim Leys b. Sa'd: "Yezîd b. Ebî Habîb bizim hocamız ve büyüğümüzdür" demektedir⁵⁷.

Diğer taraftan Leys b. Sa'd'ın ilk ilmî seyahatini yirmi yaşlarında iken (113/731) Hicaz bölgesine yaptığı zikredilmektedir⁵⁸.

⁵² Bu ünvanlarla ilgili bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517; Zehebî, *Siyer*, VIII, 136; a. mlf., el-İber, I, 206; İbn Tağrıberdî, *en-Nüccâm*, II, 82; Kureşî, *el-Cevâhir*, II, 720; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1413/1993, II, 138; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 248.

⁵³ Hatîb, *Târîh*, XIII, 9; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 131.

⁵⁴ Nevevî, *Tehzîbü'l-luga*, II, 74.

⁵⁵ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 279, 301.

⁵⁶ Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, s. 191; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 96.

⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, 32.

⁵⁸ Buhârî, *Târîh*, VII, 246; Hatîb, *Târîh*, XIII, 6; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 128; Zehebî, *Tezkire*, I, 224.

Bu bilgiler ışığında; Leys'in tahsil hayatının ilk yıllarını ve gençliğini, doğup büyüdüğü yer olan Mısır'da geçirdiği, başta Yezîd b. Ebî Habîb olmak üzere, bölgenin diğer âlimlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

2. İlmî Seyahatleri

Leys b. Sa'd'ın ilk defa 113 (731) senesinde 19 ya da 20 yaşlarında hacca gitmiş, bu esnada, Hicaz bölgesindeki âlimlerin ders halkalarına katılarak, onlardan ilim tahsil etmiştir. Tâbiînin büyüklerinden olan Atâ b. Ebî Rebah (ö.115/713), İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö.117/735), İbn Ebî Müleyke (ö.117/735) ve İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) bunlar arasında zikredilebilir⁵⁹.

Diğer taraftan Leys 161 (778) yılında Bağdat'a gitmiştir. Leys b. Sa'd'ın yol arkadaşı Abdullah b. Sâlih (ö.223/838) bu seyahatle ilgili şunları kaydetmiştir: "161 (778) yılının Şevvâl ayında Leys'le beraber Irak'a hareket ettik. O yılın Kurban bayramını Bağdat'ta geçirdik. Buraya ulaştığımızda Leys bana; 'Hüseyim b. Beşîr el-Vâstî'nin (ö.183/799) evini sor, öğren ve ona Mısırlı dostun Leys'in selâmını ilet, yazdıklarından istifade etmek istediğimi bildir' dedi. Bunun üzerine Hüseyim, bana eserlerinden bir şeyler verdi, beraberce yazdık ve kendisiyle sohbette bulduk"⁶⁰.

Bazı kaynaklarda Kudüs'e gittiği de belirtilen⁶¹ Leys b. Sa'd'ın, hayatının büyük bölümünü Mısır'da kendi muhitinde geçirdiği söylenebilir.

3. Hocaları

Devrinde Mısır'ın en itibarlı fakih ve muhaddisi kabul edilen Leys b. Sa'd, etbâu't-tâbiîn tabakası içinde yer almaktadır⁶². Tâbiînden elli⁶³, tebei tâbiînden ise yüz elli kadar kişi ile bir araya gelerek sohbette bulunmuştur⁶⁴.

Leys b. Sa'd, öncelikle, doğup-büyüdüğü ve hayatının önemli bölümünü geçirdiği Mısır bölgesinde, Yezîd b. Ebî Habîb (ö.128/745), Cafer b. Rabîa (ö.136/753), Hâris b. Yâkub (ö.130/747), Ubeydullah b. Ebî Cafer (ö.132/749), Halid b. Yezîd (ö.139/756), Hayr b. Nuaym (ö.137/754), Saîd b. Yezîd (ö.154/770) gibi alimlerden ilim tahsil etmiştir⁶⁵. İlk defa hicrî 113 (731) yılında

⁵⁹ Buhârî, *Târîh*, VII, 246; Hatîb, *Târîh*, XIII, 6; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân.*, IV, 128; Zehebî, *Tezkire*, I, 224.

⁶⁰ Hatîb, *Târîh*, XIII, 4; Zehebî, *Siyer*, VIII, 145.

⁶¹ Hatîb, *a.g.e.*, XIII, 10.

⁶² Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 74.

⁶³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 324; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, IV, 313.

⁶⁴ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, VII, 324.

⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *er-Rahmetü'l-gaysiyye bi't-tercemetil-Leysiyye fi-menâkub-ı seyyidînâ ve mevlânâ el-İmâm el-Leys b. Sa'd* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşî), Beyrut 1407/1987, s. 68-69.

hac maksadıyla gittiği Hicaz bölgesinde, Atâ b. Ebî Rebah (ö.115/733), Nâfî' (ö.117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742), Hişam b. Urve (ö.146/763), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Abdurrahman b. Kâsım (ö.126/744); Ebü'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim el-Mekkî (ö.128/746), Eyyûb b. Mûsâ el-Emevî (ö.133/751), Abdullah b. Ubeydullah b. Ebî Müleyke (ö.117/735), Amr b. Şuayb (ö.118/736), Amr b. Dînar (ö.125/742) ve Katâde (ö.117/735) gibi tâbiînin büyüklerinden hadis rivayet etmiştir⁶⁶. Irak'a yaptığı seyahatte ise Hüseyim b. Beşîr başta olmak üzere, diğer muhaddislerden hadis nakletmiştir.

Bunlar arasında Leys'in büyük ölçüde istifade ettiği, Yezîd b. Ebî Habib, Nâfî', İbn Şihâb ez-Zührî, Hişam b. Urve gibi hocalarının, onun ilmî şahsiyetinin teşekkülünde önemli ölçüde rol oynadıkları dikkat çekmektedir. Nitekim Leys'in Mısır'lı hocalarından, güvenilir bir muhaddis⁶⁷ ve aynı zamanda iyi bir fakih olan Yezîd b. Habîb, Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülazîz'in Mısır'da fetva için görevlendirdiği üç kişiden birisidir⁶⁸. Ayrıca fıkıh ilmini Mısır'da ilk yayan kimse olarak bilinmektedir⁶⁹. Yezîd b. Ebî Habîb, muhaddis ve fakihliğinin yanında, Mısır'ın en eski tarihçilerinden birisi olarak da kabul edilmektedir. Nitekim ez-Zührî, Yezîd'in "sîret" sahasında hüccet olduğunu belirtirken, özellikle Mısır tarihiyle ilgili bir eserinden de söz edilmektedir⁷⁰.

İşte çok yönlü ilmî bir şahsiyete sahip olan Yezîd b. Ebî Habîb'in, büyük ölçüde Leys'e tesir ettiğini, onun ilmî kişiliğinin teşekkülünde etkili olduğunu Leys b. Sa'd'ın; "Yezîd b. Ebî Habîb bizim hocamız ve büyüğümüzdür⁷¹"; "Yezîd ile Ubeydullah b. Ebî Ca'fer, beldemizin cevherleridir. Kendilerinden pek çok hadis dinledim⁷²" sözlerinden anlamak mümkündür.

Öte yandan, Leys'in âlî isnadla hadis aldığı belli başlı hocalarından⁷³. birisi olan Nâfî'den hadis nakledenleri on tabakaya ayıran Nesâî, Leys b. Sa'd'a dördüncü sırada yer vermiştir⁷⁴. Halife Ömer b. Abdülazîz tarafından sünneti öğretip dini anlatması için Mısır'a gönderildiği kaydedilen Nâfî'in, bu esnada Leys ile görüşüp görüşmediği bilinmemekle birlikte Leys b. Sa'd'ın, Nâfî' ile Hicaz bölgesine yaptığı seyahat esnasında bir araya gelerek ondan arz yoluyla hadis aldığı,

⁶⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 513; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 267.

⁶⁸ Zehebî, *Tezkire*, I, 129.

⁶⁹ Daha geniş bilgiler için bk. Zehebî, *Siyer*, VI, 32.

⁷⁰ Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâs*, I, 548.

⁷¹ Zehebî, *Siyer*, VI, 32.

⁷² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 317.

⁷³ İbn Hacer, *er-Rahmetü'l-gaysiyye*, s. 105 vd.

⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, V, 97; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 414.

hatta Nâfî'den aldığı hadislerin tamamını bu yolla elde ettiği kaynaklarda yer almaktadır⁷⁵.

Halife Ömer b. Abdülaziz'in emriyle hadisleri resmî manada ilk tedvin eden kişi olarak bilinen ve başlangıçtan beri hadisleri yazmakla şöhret bulan⁷⁶ ez-Zührî de, Leys b. Sa'd'ın önemli ölçüde istifade ettiği, kendisinden hadis öğrendiği ve yazdığı itibarlı hocaları arasında yer almaktadır. Nitekim Leys b. Sa'd bu konuda; "Zührî'den daha geniş bilgilere sahip hiç bir kimseyi görmedim. Kur'an ve sünnet'ten bahsettiğinde, en iyi bu konuları biliyor; tergiib hadislerini rivayet ederken, diğer konulara bu derece hâkim değil zannedersin; tarih konularına temas edince, bunu çok iyi bilir, başkasını bu derece bilmez dersin. Kısaca; hangi ilim dalına geçilirse, o sahada geniş bilgisi olduğu anlaşılırdı⁷⁷" demektedir. Hadisciliği yanında tarihçiliği ile de tanınan ez-Zührî'nin, tamamı ya da bir kısmı günümüze ulaşabilen bazı eserlerine, kaynaklarda işaret edilmektedir⁷⁸. Bu nedenle Leys'in hadis ve tarihçi kimliğinin oluşumunda, ez-Zührî'nin tesiri önemli olsa gerektir.

Nihayet bir diğer hocası olan Hişam b. Urve'nin rivayet ettiği bazı hadislerin, Leys'in yanında yazılı olarak bulunduğu kaydedilmektedir⁷⁹. Nitekim Leys b. Sa'd'a ait yazma bir hadis cüz'ünde yer alan hadislerin tahriri ile ilgili gerçekleştirdiğimiz bir çalışmada, Leys'in seksen dört hadisten, yetmiş dördünü, doğrudan Hişam b. Urve'den rivayet ettiği görülmektedir⁸⁰.

4. Talebeleri

Leys b. Sa'd'dan, yaşça kendisinden küçük olanların yanı sıra, hocalarından ve kendi akranlarından da bazı kimseler hadis rivayet etmiş ve fıkıh öğrenmiştir. Nitekim İmam Mâlik; "ilim ehlinde kendisinden hoşlandığım birisi bana haber verdi" ifadesiyle Leys b. Sa'd'ı kasdeder⁸¹. Ayrıca hocalarından, Muhammed b. Aclân (ö.148/765), Hişam b. Sa'd (ö.?), akranlarından Abdullah b. Lehia (ö.174/790), Kays b. er-Rebî', Hüseyim b. Beşîr (ö.183/799) ve Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) kendisinden hadis rivayet edenler arasında yer alır⁸².

Bunlardan başka Abdullah b. Vehb (ö.197/813), Abdullah b. Sâlih (ö.223/838), Yahya b. Abdullah b. Bükeyr (ö.231/771), Kuteybe b. Sa'îd

⁷⁵ Hatîb, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1405/1985, s. 316.

⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, V, 329.

⁷⁷ Zehebî, *Tezkire*, I, 109; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 449.

⁷⁸ Sezgin, *Târîhü't-türâs*, I, 452 vd.

⁷⁹ Buhârî, *Bed'ül-halk*, 11; Hatîb, *el-Kifâye*, s. 381; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîs'i'n-nebî ve târîhi tedvînih*, Beyrut 1405/1985, I, 217.

⁸⁰ bk. Hasan Cirit, *Leys b. Sa'd ve Hadis Cüz'ü*, (yüksek lisans tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988) s. 58-59.

⁸¹ bk. İbn Hacer, *er-Rahmetü'l-gaysiyye*, s. 94.

⁸² İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 73.

(ö.240/854), İsâ b. Hammâd et-Tüçibî (ö.248/863), Attâf b. Hâlid (ö.179/795), Şebâbe b. Sevvâr (ö.206/821), Eşheb b. Abdülaziz (ö.204/819), Mansûr b. Seleme (ö.210/825), Yunus b. Muhammed (ö.207/822), Saîd b. Ebî Meryem (ö.224/839), Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö.221/836), Huceyn b. el-Müsennâ (ö.210/825), Ahmed b. Yûnus et-Temîmî (ö.227/842), Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî (ö.227/842), Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (ö.226/841), Muhammed b. Rumh et-Tüçibî (ö. 242/856) ve daha başkaları Leys b. Sa'd'dan hadis rivayet edenlerdendir⁸³.

Leys b. Sa'd'dan, hadis rivayet eden bu şahsiyetlerin hemen tamamının, **Kütüb-i Sitte** müellifleri ile Ahmed b. Hanbel'in hadis naklettiği kimseler arasında yer alması dikkat çekicidir⁸⁴.

5. Hadis İlimindeki Yeri

Pek çok sahih hadis bildiği belirtilen⁸⁵ Leys b. Sa'd'ın rivayet ettiği hadislerin, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere, hadis edebiyatında kaynak niteliği taşıyan bir çok hadis mecmuasında yer aldığı görülmektedir⁸⁶. Nitekim İmam Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*'inde 164'ü Yahya b. Abdullah b. Bükeyr (ö.231/846), 66'sı Kuteybe b. Saîd (ö.240/854), 57'si Abdullah b. Yusuf (ö.218/833), 33'ü Sa'd b. Ufayr b. Müslim (ö.226/841), 10'u Hişam b. Abdümelik (ö.229/844), 7'si Amr b. Halid b. Ferruh (ö.229/843), 6'sı İbn Ebî Meryem diye bilinen Saîd b. el-Hakem (ö.224/838), 4'ü Abdülaziz b. Abdullah b. Üveys (ö.220/835) ve Ahmed b. Yunus b. Abdullah (ö.227/890), 2'si Adem b. Ebî İyâs (ö.229/844), Saîd b. Süleyman (ö.215/830) ve Sa'd b. Şürahbil el-Kindî (ö.212/827), ve nihayet, 1'i Abdullah b. Mesleme (ö.221/836), Amr b. er-Rebî' b. Târik (ö.219/834), Abdullah b. Yezîd el-Mukrî (ö.213/828) ve Yahya b. Mûsâ b. Sâlim (ö.240/854) den olmak üzere, Leys b. Sa'd'dan toplam **361 mûsned** hadis rivayet etmiştir⁸⁷.

Öte yandan Leys b. Sa'd'ın, âlî isnâdının **sünâî** (ikili), yani Hz. Peygamber ile arasında sahâbî ve tâbiîn olmak üzere iki râvi bulunduğu anlaşılmaktadır. Zehebî, Leys'in âlî isnadla rivayet ettiği hadislerin, Atâ b. Ebî Rebah vasıtasıyla Hz. Âişe; İbn Ebî Müleyke tarikiyle İbn Abbas; Nâfi' yoluyla İbn Ömer ve Saîd el-Makburî (ö.125/742) vasıtasıyla da Ebû Hüreyre'den olmak üzere dört değişik yoldan Resûlullah'a ulaştığını kaydetmektedir⁸⁸. Ancak Leys'in âli isnadla rivayet

⁸³ Bu konuda daha geniş bilgiler için bk. Zehebî, *Siyer*, VIII, 138.

⁸⁴ bk. İbn Hacer, *er-Rahmetül-gaysiyye*, s. 96-98.

⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517; Fesevî, *Târîh*, II, 139; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 179.

⁸⁶ bk. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 12; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 459.

⁸⁷ Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 206, 208, 212, 217, 224, 231, 232, 239, 284, 287, 288, 289, 297, 298.

⁸⁸ *Siyer*, VIII, 159.

ettiği hadisleri bir araya getiren eserler⁸⁹ incelendiğinde, Leys'in avâlisinin, Nâfi' ve Muhammed b. en-Neyl yoluyla Abdullah b. Ömer, İbn Şihâb ez-Zührî tarikiyle Enes, Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim yoluyla Câbir b. Abdullah, Ebû Kabîl Hüseyin b. Hâni' b. Nâdir el-Maafirî ve Mişrah b. Hâân vasıtasıyla Ukbe b. Âmir, ve Yezîd b. Ebî Habîb kanalıyla da Abdullah b. Hâris ez-Zebîdî olmak üzere daha değişik tariklerden de sünâî olarak Hz. Peygamber'e ulaştığı anlaşılmaktadır⁹⁰. Bunlardan en çok âlî isnadla gelen hadislerin Nâfi' + İbn Ömer ve Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim + Câbir b. Abdullah tarikleriyle gerçekleştiği görülmektedir.

a) Güvenilirliği

İbn Sa'd (ö.230/845)⁹¹, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), İclî (ö.261/875)⁹², Nesâî (ö.303/915), İbn Şâhin (ö.385/995), Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), Zehebî (ö.743/1342) gibi hadis münekkitleri, Leys b. Sa'd'ın "sika" bir râvi olduğunu belirtmişlerdir⁹³. Yahyâ b. Maîn (ö.233/848) ile Ali b. el-Medînî (ö.234/849), Leys'i "sebt" lafzıyla ta'dil ederlerken⁹⁴, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) de onun, "sadûk" bir ravi olduğunu belirtmiştir⁹⁵. Ahmed b. Hanbel'e göre Leys b. Sa'd, Mısırlı muhaddislerin en güvenilir⁹⁶ ve Sa'îd el-Makburî'den (ö.125/742) hadis rivayet eden ravilerin en muteberidir⁹⁷. Bütün bu bilgiler Leys

⁸⁹ Hanefî fakihlerinden Kasım b. Kutluboğa (ö.879/1474), Leys b. Sa'd'ın âlî isnadla rivayet ettiği hadisleri *Avâlî el-Leys b. Sa'd* adlı eserde bir araya getirmiştir. Kırk üç hadis ihtiva eden söz konusu eser aynı adla, Abdülkerim Bekr el-Mevsîlî en-Nuaymî tarafından notlar ilavesiyle neşredilmiştir (Cidde 1408/1987). Eserin yazma nüshaları ile ilgili olarak bk. Carl Brockelmann, *GAL*, II, 82. Ayrıca İbn Hacer de, Leys'in avâlisinden 40 hadise yer vermektedir (bk. *er-Rahmetü'l-gaysiyye*, s. 105-149).

⁹⁰ bk. Kutluboğa, *Avâlî el-Leys b. Sa'd*, s. 57-95; İbn Hacer, *er-Rahmetü'l-gaysiyye*, s. 105 vd.

⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517.

⁹² Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Târîhu's-sikât* (nşr. Abdulmu'tî Kal'aci), Beyrut 1405/1984, s. 399.

⁹³ bk. Zehebî, *Siyer*, VIII, 154-156; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 462 vd.

⁹⁴ bk. Yahya b. Maîn, *et-Târîh* (nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf), I-IV, Mekke 1399/1979, II, 501; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 179. Diğer taraftan Yahya b. Maîn'e nisbet edilen bir rivayette: "Leys güvenilir bir ravi olmakla birlikte, semâ ve şüyûh bakımından müsamahakârdır" denilmekte ise de (bk. Zehebî, *Mîzânü'l-îtidâl fi nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut, ts., IV, 343), Yahya b. Maîn'e ait eserlerde böyle bir bilgi yer almamaktadır.

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 180; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 462, Ayrıca bk. Sa'd' el-Hâşimî, *Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûdüh fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Medine 1409/1989, III, 926.

⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 179; Zehebî, *Tezkire*, I, 226; Leys b. Sa'd'ın güvenilir bir ravi olduğuna dair geniş bilgiler için bk. Hatîb, *Târîh*, XIII, 12-14; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 127; Zehebî, *Siyer*, 153-57; İbn Hacer, *er-Rahmetü'l-gaysiyye*, s. 85-86; a.mlf., *Tehzîb*, VIII, 463.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 180; Hatîb, *Târîh*, XIII, 13.

b. Sa'd'ın, hadis rivâyeti bakımından güvenilir bir râvi olduğunda ittifak edildiğini göstermektedir.

Öte yandan âlimler, Mısırlı muhaddislerin esahh-ı esânîdî'nin "Leys b. Sa'd+Yezîd b. Ebî Habîb+Ebü'l-Hayr Mersed b. Abdullah el-Yezenî+Ukbe b. Âmir el-Cühenî" şeklinde olduğunu belirtmişlerdir⁹⁸.

b) Hadis rivâyet usûlü

Leys b. Sa'd, hadislerin yazılmasını baştan itibaren câiz gören ve hadislerin yazı ile tesbitine oldukça önem veren âlimlerdendir⁹⁹. Nitekim Leys'in; "Zührî'nin ilminden pek çok şey yazdığını, bir defasında ondan yazdığı kitapları bir posta hayvanına yükleyerek, Zührî'nin huzuruna çıkmak istediği ancak bu durumun Allah rızasına uygun olmayacağı düşüncesiyle bundan vaz geçtiği" kaydedilmektedir¹⁰⁰. Leys'in oğlu Şu'ayb'in ifadesine göre de; Leys b. Sa'd'a, kendisinden duydukları bazı hadislerin kitaplarında yer almadığı söylendiğinde 'hıfızımda olanların hepsini yazsaydım, bir yük hayvanı bunları taşımazdı' şeklinde cevap vermiştir¹⁰¹. Bu bilgiler, Leys b. Sa'd'ın, geniş ilminin, engin hadis bilgisinin yanında, ilmin (hadis) yazı ile tesbitine verdiği önemi göstermesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir.

Leys b. Sa'd'ın ilim öğrenme (tahammülü'l-hadis) yollarından "arz"ı (kıraat) "semâ"dan daha üstün kabul ettiği belirtilmektedir. Bunun sebebini ise; "semâ"da yanılabilirim, ama "arz"da yanılmam, şeklinde açıklayan Leys böylece hadis tahammülündeki hassasiyetini de ortaya koymuştur. Nâfi'den rivayet ettiği hadislerin hepsi "arz" yoluyladır¹⁰². Zührî'den de bu yolla hadis rivayet ettiği belirtilmektedir¹⁰³. Rivâyetlerinde "tedlis" yapmaktan oldukça sakınan¹⁰⁴ Leys b. Sa'd, "icâzet" yoluyla hadis rivayet etmekte bir sakınca görmemektedir¹⁰⁵.

Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (ö.227/842), Leys'in Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec'den rivâyet ettiği hadislerin "münâvele" yoluyla olduğunu belirtmekte ise de, Ahmed b. Hanbel'in buna karşı çıktığı ve Leys b. Sa'd'ın, Bükeyr b. Abdullah'dan 30 dolayında hadisi "semâ" yoluyla aldığı kaydedilmektedir¹⁰⁶.

⁹⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, I, 62.

⁹⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 440; Hatîb, *Takyîdü'l-ilm* (nşr. Yûsuf el-Aş), Beyrut 1974, s. 112; a.mlf., *el-Kifâye*, s. 321-22.

¹⁰⁰ Hatîb, *Târîh*, XIII, 5; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 127.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 463.

¹⁰² Hatîb, *el-Kifâye*, s. 36.

¹⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 462; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 179

¹⁰⁴ Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1981, s. 335.

¹⁰⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 350.

¹⁰⁶ Zehebî, *Mîzân*, IV, 343.

Hişam b. Urve, Yahyâ b. Sa'îd gibi bazı hocalarından "kitâbet" yoluyla hadis alan Leys b. Sa'd, bu metotla aldığı hadisleri rivayet ederken "haddeseni" lafzını kullanmıştır¹⁰⁷.

6. Fıkıh İlmindeki Yeri

Tâbiîn alimlerinden sonra Mısır'ın önde gelen fakih ve müftülerinden¹⁰⁸ olan Leys b. Sa'd, fıkıh ilmini büyük ölçüde Yezîd b. Ebî Habib'den almıştır¹⁰⁹. Kendisinden ise başta Abdullah b. Vehb olmak üzere pek çok kimse fıkıh öğrenmiştir. Nitekim Abdullah b. Vehb: "Allah beni Mâlik ve Leys sayesinde kurtarmış olmasaydı dalâlete düşerdim. Zira, pek çok hadis öğrenmiş ve bunlarla amel etmek istiyordum. Durumu Mâlik ve Leys'e arz ettiğimde; 'şu hadisi al, şunu terk et' demek suretiyle beni içine düştüğüm fikir karmaşasından kurtardılar" demektedir¹¹⁰. Yine İbn Vehb; "Fıkıh Leys'ten daha iyi bilen bir kimseyi tanımıyorum"¹¹¹ demekle onun ince anlayışına ve fıkıh ilmindeki yerine işaret etmiştir.

a) Leys b. Sa'd'ın, İmam Mâlik'le karşılıklı yazışmaları

Kendi dönemlerinin önemli iki âlim şahsiyeti olan Leys b. Sa'd ile İmam Mâlik zaman zaman bir araya gelip fikir alışverişinde bulunmuşlardır¹¹². İmam Mâlik'in, "âlimlerden hoşnut olduğum birisi bana haber verdi" dediğinde, İmam Leys'i kastedtiğine işaret etmiştik¹¹³. Münazaralarının yanında karşılıklı yazışmaları da (mektuplaşmaları) olmuştur¹¹⁴. Bir ara İmam Mâlik, yakın dostu, Leys b. Sa'd'ın "Medineliler'in tatbikatına aykırı" fetvalar verdiğini haber alınca, onu ikaz mahiyetinde kısa bir mektup yazmış¹¹⁵, İmam Leys de, uzun ve ilmi değere hâiz bir mektupla ona cevap vermiştir¹¹⁶.

¹⁰⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 381.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 517; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, IV, 309; Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 190.

¹⁰⁹ Ebü İshâk eş-Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Beyrut, ts., s. 75.

¹¹⁰ Hatîb, *Târîh*, XIII, 7; Zehebî, *Tezkire*, I, 226.

¹¹¹ Şirâzî, *a.g.e.*, s. 75; M. Yusuf Mûsâ, *Fıkh-ı İslâm Tarihi*, s. 223.

¹¹² M. Yusuf Mûsâ, *a.g.e.*, s. 302; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, s. 191.

¹¹³ Hatîb, *Târîh*, XIII, 7; İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 462.

¹¹⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fi ahbârü'l-ulemâ'l-musannifîn mine'l-kudemâ ve'l-muhdesîn ve esmâi kütübihim*, Beyrut 1377, s. 281; İbn Tagriberdî, *en-Nücüm*, II, 82.

¹¹⁵ Söz konusu mektubun orijinal metni için bk. Yahya b. Maîn, *Târîh*, IV, 498-501; Fesevî, *Târîh*, I, 695-97; Kâdi İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, Beyrut 1387/1967, I, 64; Muhammed Ebü Zehra, *Mâlik hayatühû ve asruhû-ârâühû ve fikhühû*, Kahire, ts., s. 100-101; M. Yusuf Mûsâ, *Fıkh-ı İslâm Tarihi*, s. 305-307.

¹¹⁶ Leys b. Sa'd'ın cevâbi mektubu için bk. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 487-97; Fesevî, *Târîh*, I, 687-95; İbn Kayyum el-Cevziyye, *İlâmü'l-muvakkîn an rabbil-âlemîn*, Beyrut, ts., III, 83 vd.; Ebü Zehra, *Mâlik*, s. 102-110; M. Yusuf Mûsâ, *Fıkh-ı İslâm Tarihi*, s. 309 vd.; Ayrıca bu mektubun çeviri-

İmam Mâlik vahyi müşahade eden, Hz. Peygamber'in tatbikatını görüp yaşayarak amelî bir şekilde sonraki nesillere aktaran Medîne halkının tatbikatına bazı kayıt ve şartlar çerçevesinde önem veriyor, ictihatlarına mesned teşkil ediyordu. Bu arada Medineliler'in ameline karşı çıkanları ise hoş karşılamıyordu. İşte İmam Mâlik'in, Leys b. Sa'd'a yazdığı mektubun esas sebebinin de bu olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷.

Buna karşılık Leys b. Sa'd, hürmet ve muhabbet dolu cevâbî mektubunda, sahâbe ve Medine ahali hakkında söylediği iyi sözleri aynen kabul ettiğini, ancak diğer İslâm memleketlerine de âlim sahabîlerin gidip yerleştiklerini, oralarda bulunan halkın da bunların söz ve amellerini aynen benimseyip naklettiklerini ifade ederek bu noktada kendisinden ayrıldığını belirtmektedir¹¹⁸.

İslâmî tartışma usûlünün en güzel örneklerinden birisini teşkil eden Leys'in mektubunu nakleden İbn Kayyim, ihtilaf konusu meselelerin ehemmiyetini özellikle vurgulamaktadır¹¹⁹. Leys'in hukukî muhakeme gücünü ve bağımsız düşünce sahibi olduğunu göstermesi bakımından da önemli olan söz konusu mektupta; İslâm askerlerinin yağışlı gecelerde iki namazı birleştirmeleri; bir şahit ve hak sahibi davacının yemini ile hükmedilmesi; karı-kocalık devam ederken kadının müeccel mehrini istemesi; ilâda boşamanın ne zaman ve nasıl geçerli olacağı; erkeğin boşama yetkisini karısına vermesi durumunda ortaya çıkacak bazı durumlar; istiska (yağmur duası) namazının tertibi; ortakların mallarının zekâtı; müflis ile buna bir mal satmış ve alacaklı durumunda olan kimse arasındaki münâsebet ve nihayet, savaşa iki atla katılanlara ganimetten bir at için mi, yoksa iki at için mi, hisse ayrılacağı gibi fikhın değişik bölümlerini ilgilendiren çeşitli konular yer almaktadır¹²⁰.

b) Leys b. Sa'd'ın İmam Şâfi'ye tesiri

İmam Şâfi'nin 199 (815) yılında Mısır'a gelerek vefatına kadar burada ikâmet ettiği, bu arada "Cedîd" veya "Mısri" denilen mezhebini teşkil eden kitaplarını Mısır'lı talebelerine yine aynı yerde yazdırdığı kaydedilmektedir¹²¹.

Leys b. Sa'd'ın fikhını Yahyâ b. Hassan (ö.208/823), vasıtasıyla öğrendiği belirtilen¹²² İmam Şâfi, Leys b. Sa'd hakkında; "O, Mâlik'ten daha fakihtir; ne var

si ve tahlili için bk. Abdülkadir Şener, "İmam Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI (1968) s. 131-154.

¹¹⁷ Kâdi İyâz, *Terâbü'l-medârik*, I, 64.

¹¹⁸ M. Yusuf Mûsâ, *a.g.e.*, s. 323.

¹¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-muvakkâin*, III, 83 vd.

¹²⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *göst.yer.*

¹²¹ Hudarî, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 255.

¹²² Zeydan, Abdülkerim, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Ali Şafak), İstanbul 1976, s. 252.

ki, talebeleri görüşlerini yaşatamadılar” demektedir¹²³. Aynı zamanda İmam Mâlik'in de talebesi olan Şâfiî'nin bu sözleri, Leys'in fikhını iyice tetkik ettikten sonra böyle bir neticeye varmış olabileceğini gösterir. Nitekim İmam Şâfiî'nin, namazda teşehhütte okunacak miktarın tesbitinde, Yahyâ b. Hassan vasıtasıyla, Leys'in rivâyet ettiği bir hadise dayanarak fikir beyan ettiği¹²⁴, yine “kölenin yaralanması, bedel yönünden, hürün yaralanmasındaki miktar kadardır”¹²⁵ hükmüne de, aynı kanaldan gelen bir rivâyete istinaden vardığı anlaşılmaktadır.

Bütün bunlar, kesin olmamakla birlikte, İmam Şâfiî'nin, mezheb-i cedîd'indeki görüşlerinde Leys b. Sa'd'ın tesirinde kalmış olabileceği intibahı uyandırmaktadır. Bu hususun tesbiti, belki ayrı bir araştırma konusu olabilir.

c) Mezhebi

Leys b. Sa'd, İslâm hukukunda (fıkıh) ilk tabakayı teşkil eden müstakil müctehitlerdendir¹²⁶. Pek çok icthatta bulunduğu ve kendi adıyla bilinen müstakil bir mezheb sahibi olduğu kaydedilmektedir¹²⁷. Mısırlılar onun mezhebini benimseyip takip etmişlerse de, daha sonraki nesillere aktararak onu zâyî olmaktan kurtaramamışlardır¹²⁸. İctihat ve görüşlerine fûrûa dair fıkıh kitaplarında bol miktarda rastlanmaktadır.

C. Eserleri

Leys b. Sa'd II. (VIII.) asırda Mısır'da eser veren âlimlerdendir¹²⁹. Nitekim el-Hûlî, “hicrî ikinci asırda telif edilen en meşhur eserler” başlığı altında Leys'in *el-Musannef* adlı bir eserini zikretmektedir¹³⁰. İbnü'n-Nedim de, ona ait *Kitâbü mesâil fi'l-fıkh* ve *Kitâbü't-târîh* adlı iki eserini kaydetmektedir¹³¹.

Günümüze ulaşmış olduklarını tesbit edemediğimiz bu eserlerin mahiyetleri hakkında da her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak hadis ilminin tekâmül dönemine rastlayan¹³² bu devredeki telifatın, sahâbe fetvaları ve sözleriyle karışık bir şekilde olduğu¹³³ düşünülürse, Leys'in *Kitâbü Mesâil fi'l-fıkh* adlı eserinin

¹²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, IV, 1270 Zehebî, *Tezkire*, I, 224; Ebû Zehra, *İmam Şâfiî* (trc. Osman Keskioglu), Ankara 1969, s. 45.

¹²⁴ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, Kahire 1940., s. 269.

¹²⁵ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 539; Ayrıca bk. 1 nolu dipnot.

¹²⁶ Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi* (trc. Abdülkadir Şener), Ankara 1979, s. 334.

¹²⁷ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 107.

¹²⁸ Bu konularda bk. İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 281; Ahmed Emin, *Fecrî'l-İslâm*, s. 191; Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 270; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 107.

¹²⁹ M. Yusuf Mûsâ, *Fıkh-ı İslâm Tarihi*, s. 259.

¹³⁰ Muhammed Abdülaziz el-Hûlî, *Miftâhu's-sünne ev târihu fünûnî'l-hadis*, Beyrut, 1983, s. 22.

¹³¹ *el-Fihrist*, s. 281; ayrıca bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VIII, 162.

¹³² İsmail L. Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul 1985, s. 114.

¹³³ Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 220.

isminden de anlaşılacağı üzere daha çok fikhü'l-hadîs mahiyetinde bir telif olduğu düşünülebilir. *Kitâbü't-Târîh* adlı eseri ise, Buhârî ve diğer ilk dönem müelliflerin aynı ismi taşıyan kitapları dikkate alındığında, hadis râvilerinin biyografilerinden bahseden bir eser olabileceği gibi, Leys b. Sa'd'ın önemli ölçüde istifade ettiği Zührî, Yezîd b. Ebî Habîb, Ubeydullah b. Ebî Ca'fer (ö.135/752)¹³⁴ ve Amr b. el-Hâris (ö.147/764)¹³⁵ gibi müverrih hocalarının tarihî rivayetlerini ihtiva eden bir eser olması da muhtemeldir. Nitekim Yakub b. Süfyân el-Fesevî'nin (ö.277/890) *el-Ma'rife ve't-Târîh*¹³⁶ Ebû Ömer el-Kindî'nin (ö.360/971) de, *Kitâbü'l-Vülât ve kitâbü'l-kudât*¹³⁷ adlı eserlerinde bazı tarihî rivayetleri Leys'e isnad etmesi, bu görüşü desteklemektedir.

Fuat Sezgin ise, Leys b. Sa'd'ın, *Meclis min fevâidi'l-Leys ve'r-ruhsa fi takbîli'l-yed, Hadîs ve Risale ilâ Mâlik b. Enes* adlı eserlerinin günümüze ulaştıklarını kaydetmektedir¹³⁸. Bunlardan *Meclis min fevâidi'l-Leys b. Sa'd*, bilinen en eski emâlî türü eserlerden birisi olup Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî tarafından neşredilmiştir¹³⁹. *Hadîs* adlı eser ise, Leys b. Sa'd'ın rivayet ettiği hadislerden bir kısmının toplanmasıyla, yazılı nüshalar halinde günümüze ulaşabilen sahife ve cüzlerden ibarettir¹⁴⁰. Leys b. Sa'd'ın eserleri arasında zikredilen *Risâle ilâ Mâlik b. Enes* adlı mektuba ise yukarıda temas edilmiştir.

Sonuç

Hicrî 94-175 yılları arasında Mısır'da yaşayan Leys b. Sa'd, döneminin en önde gelen muhaddis ve fakihlerindendir. Siyasî tarih itibariyle, Emevîler'in ikinci devresi ile Abbâsîler'in kuruluş ve gelişme yıllarını içine alan bu dönem, büyük ölçüde tâbiîn ve tebei tâbiîn'in izlerini taşımaktadır. Tebei tâbiîn neslinden sayılan Leys b. Sa'd, siyasî ve dinî ihtilâfların yanı sıra, İslâmî ilimler tarihi bakımından da önem taşıyan bir devrede yaşamıştır. Fikhın gelişme ve olgunluk dönemi kabul edilen bu devrede, hadislerin tedvin edildiği ve tasnif faaliyetlerinin hız kazandığı görülmektedir.

¹³⁴ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâs*, I, 550.

¹³⁵ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, 551.

¹³⁶ bk. Fesevî, *Târîh*, III, 265, 266, 268, 280, 285, 287, 293, 308, 317, 338, 348, 351, 353, 361, 378, 385, 387, 388, 395, 399, 409, 413, 414, 418, 419, 420, 424, 425, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 453, 488.

¹³⁷ bk. Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, s. 8, 11, 13, 14, 22, 28, 40, 45, 55, 69, 75, 89, 132, 301, 334.

¹³⁸ Bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâs*, II, 226.

¹³⁹ Riyad 1407/1987. Emâlî türü eserlerle ilgili daha geniş bilgi için bk. M.Yaşar Kandemir, "Emâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, 70-72.

¹⁴⁰ Nitekim Leys b. Sa'd'a ait Köprülü Kütüphanesinde yer alan ve 84 hadis ihtiva eden "el-Cüz' fîhi min hadîsi'l-Leys b. Sa'd el-Mısır an güyühîhî" adlı nüshada yer alan hadisler tarafımızdan tahric edilip gün yüzüne çıkarılmıştır bk. Hasan Cirit, *Leys b. Sa'd ve Hadîs Cüz'ü*, (yüksek lisans tezi, 1988), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Hadis rivâyeti açısından güvenilir bir râvi kabul edilen ve hadislerin yazılmasına oldukça önem veren Leys b. Sa'd, aynı zamanda İslâm hukukunda ilk tabakayı teşkil eden müstakil müctehitlerindedir. İmam Mâlik'le olan yazışmaları, onun hukukî muhakeme gücünü ve bağımsız düşünce sahibi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kendi adıyla bilinen bir mezhep sahibi de olan Leys b. Sa'd'ın, görüş ve ictihatları fûrûa ait fıkıh kitaplarında sıkça yer almaktadır. Tarihçi kimliği ile de tanınan Leys b. Sa'd'ın, hadis, fıkıh ve tarih sahasında çeşitli eserler telif ettiği ve bunlardan bir kısmının günümüze ulaşabildiği görülmektedir. Bu eserlerinin dışında çeşitli tarih, tabakat, hadis ve fıkıh kitapları taranmak suretiyle Leys'in rivayet ettiği hadisleri, ictihatları ve bunların dayandığı temel prensipleri tesbit etmek müstakil bir çalışma konusu olmaya değer diye düşünüyoruz.